

دکتر محسن جعفری مذهب، نویسنده درس «سکه‌ها» ای کتاب تاریخ‌شناسی است. مطالعه نوشته حاضر از نامبرده می‌تواند همکارانمان را در تدریس درس مذکور یاری رساند. رشد آموزش تاریخ

بازسازی دستگاہ ضرب سکه در دورۀ ایلخانان

دکتر محسن جعفری مذهب
عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی

بود. نگارنده زمانی که مقاله باکاراک را ترجمه و آماده چاپ کرده بودم، متوجه شدم که خودم نمونه‌ای از سکه یکرو از عهد سلطان ابوسعید ایلخانی دارم که شرح آن را با عنوان «افزوده مترجم» به مقاله افزودم. انتشار ترجمه مقاله باکاراک باعث امر خیری شد و آن اینکه عبدالله قوچانی که از پیشترها مشغول نگارش مقاله سکه‌های خفاف (سکه‌های سبک که در مراسم عروسی بر سر عروس و داماد می‌ریختند) بود، در کار خود تسریع کرد و نمونه‌های بیشتری از سکه‌های یکرو را، که البته او با این نام‌گذاری و علت تهیه آن موافق نبود، منتشر کرد.^۱ در این نوشته قصد دارم ضمن تشریح کار ضرب این سکه ایلخانی (که عبدالله قوچانی نیز در نمونه‌های خود به آن برنخورده بود) دستگاہ ضرب سکه ایلخانی را بازسازی کنم.^۲ دستگاہ ضرب سکه، از دو سرسکه پایینی و بالایی - یا به ترتیب سندان

سکه‌ها وجود ندارد. برای تعیین دو روی سکه اسلامی، براساس شواهد علمی، علاوه بر سرسکه‌های موجود، می‌توان از نوع خاصی اشتباه در ضرب سکه بهره برد که سکه یکرو^۳ نام دارد. البته هنوز باید به سلیقه‌های شخصی سکه‌شناسان احترام گذاشت تا روش یکسانی به دست آید. نخستین مقاله علمی در این زمینه را باید نوشته یره باکاراک برشمرد.^۴

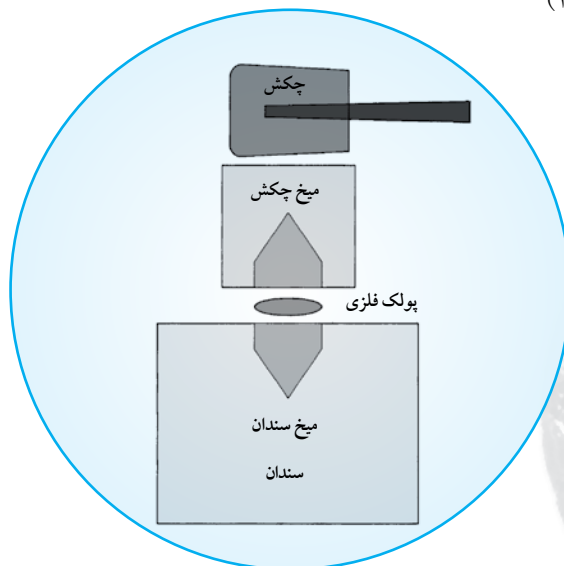
باکاراک براساس مطالعه هفت عدد سرسکه عباسی، اخشیدی، فاطمی، ایوبی و مملوکی، به نتایج جالب توجهی رسیده است. دو سکه یکرو نیز مورد استفاده او قرار گرفته است.

زمانی که باکاراک مقاله خود را به نشریه نامیماتیک کرونیکل سپرد مقاله به نیکولاس لوویک رسید. لوویک در افزوده خود، با بهره‌گیری از دو سکه یکرو که برای موزه بریتانیا تهیه شده بود، به بحث باکاراک گرمی بخشید. دو سکه مورد اشاره لوویک از دورۀ عباسیان

هر سکه دو طرف دارد؛ پشت و رو. به‌طور قرار دادی، روی سکه آن طرفی است که - در ضرب‌خانه - از سرسکه زیرین یا میخ سندان^۱ نقش می‌گیرد و پشت سکه، طرفی است که نقش سرسکه بالایی یا میخ چکش^۲ بر آن می‌افتد. پژوهشگران سکه‌های یونانی و رومی، به این نتیجه رسیده‌اند که طرفی که نقش برجسته‌تری دارد، معمولاً از میخ سندان نقش گرفته و لذا روی سکه است. از آنجا که نقش‌های سکه‌های اسلامی تقریباً مسطح است، تعیین طرف برجسته‌تر، یا روی سکه، در اکثر سکه‌های اسلامی ممکن نیست.

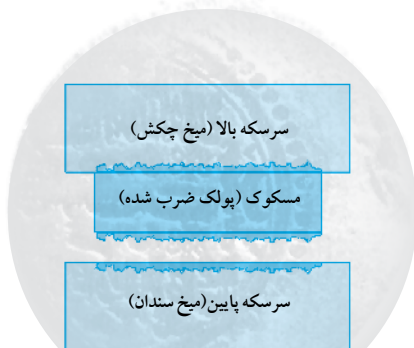
در سکه‌شناسی یونانی و رومی، تعیین روی سکه، هم براساس قرارداد و هم براساس برهان‌های علمی ناشی از شواهد تاریخی متکی است، ولی در مورد سکه‌های اسلامی، براساس بررسی‌های جدید و متون سده‌های میانه، هیچ ویژگی مقبول همگانی برای تشخیص روی این

و میخ چکش - سندان و چکش، و سرانجام پولک فلزی که باید به سکه بدل گردد تشکیل می‌گردید (شکل ۱)

اما در اشتباه ضرب سکه یک‌رو، تکنیکی به کار می‌رود که می‌توان آن را به صورت زیر شرح داد:

۴. نخستین اشتباه در ضرب سکه یک‌رو: چسبیدن سکه ضرب شده به سر سکه بالا

مراحل ضرب سکه را این گونه می‌توان شرح داد:

۵. دومین اشتباه در ضرب سکه یک‌رو:

بی‌اطلاعی کارگر ضرب کننده سکه از چسبیده شدن سکه ضرب شده به سر سکه بالا و در نتیجه گذاشتن پولک جدیدی برای ضرب سکه جدید.

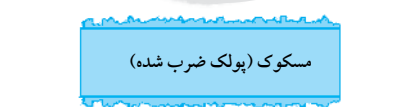
۱. دستگاه ضرب سکه

۲. عمل ضرب (سکه)

۳. حاصل ضرب (مسکوک)

۶. عمل ضرب سکه یک‌رو

۷. حاصل ضرب سکه یکرو

سرسکه بالا (میخ چکشی)

مسکوک (پولک ضرب شده)

سکه Brockage (یک رو)

سرسکه پایین (میخ سندان)

سکه مورد بحث ما شبیه همین سکه‌هاست و ضرب نخجوان می‌باشد.

واینک در عمل جدید دوسکه به دست می‌آید؛ یکی سکه دوبار ضرب شده که نقش بالایی آن طبیعی است ولی نقش پایین آن، به دلیل ضرب دوم و تأثیر بر پولک خام پایینی، کمتر برجسته است. و دیگر سکه یکرو که روی بالایی آن مقعر فرو رفته (متأثر از نقش برجسته پایینی سکه بالایی دوبار ضرب شده) و روی پایین آن برجسته، از سر سکه پایینی، است. و مقایسه دو سکه را می‌توان دید:

مسکوک (پولک ضرب شده)

سکه Brockage (یک رو)

اما از سکه‌های ابوسعید که در سال ۷۳۳ هجری و با تاریخ ۳۳ خانی (ثلاث و ثلاثین الخانیه) نمونه‌های فراوانی دیده‌ایم.

علمی یاری دهد.

ناگفته نباید گذاشت که عبدالله قوچانی از اساس با موضوع سکه‌های یکرو مخالف است؛ از نظر او:

۱. این نوع سکه‌ها نه از روی اشتباه، بلکه از روی عمد و آگاهی تهیه می‌شده‌اند. بدین ترتیب که این سکه‌ها را به‌عنوان سکه‌های خفاف و برای استفاده در مراسم جشن تولید می‌کرده‌اند.

۲. سرسکه‌های ضرب این‌گونه سکه‌ها (بلکه سکه‌های معمولی نیز) ثابت بوده و در دست ضراب قرار نمی‌گرفته است مبادا اشتباهی در آن رخ دهد.

پی‌نوشت‌ها

۱. مقاله ارائه شده به همایش فرهنگ و تمدن ایلخانی، دانشگاه تبریز، ۱۳۸۴

2. Anvil Die

3. Trussel Die

4. Brockage

۵. در فرهنگ‌های زبانی انگلیسی، و انگلیسی به فارسی، Brockage به «اشتباه در ضرب سکه» تعریف شده است. از آنجا که اشتباهات موجود در صنعت ضرب سکه فراوان است، مانند کج خوردن، دوبار خوردن، بیرون از دایره خوردن، .... و از آنجا که هنوز معادل فارسی برای آن برگزیده نشده، این نگارنده معادل فارسی «یکرو» را برگزید، زیرا همان‌گونه که خواهیم دید این سکه‌ها تنها یکرو دارند: یعنی روی آن‌ها به‌صورت اصل و پشت آن‌ها به‌صورت نگاتیو فرو رفته روی آن‌هاست.

۶. بنگرید به: یره باکاراک و هنری امین عواد «مشکل رو و پشت سکه‌های اسلامی»، ترجمه محسن جعفری مذهب، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، ش ۲۱-۲۲ پاییز و زمستان ۷۵ و بهار و تابستان ۷۶

7. Numismatic chronicle

۸. عبدالله قوچانی «سکه‌های خفاف» مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال ۱۳، شماره ۲۷ پاییز و زمستان ۱۳۷۷

۹. این روش تقریباً معمولی‌ترین روش ضرب سکه بوده و در دوره‌های پیش و پس از ایلخانی نیز به‌کار می‌رفته است.

این سکه نشان از آن دارد که دست کم در دوره ایلخانان، روی سکه، که نام سلطان به خط اویغوری و تاریخ و محل ضرب سکه بر آن نقش می‌بسته در سر سکه پایینی قرار می‌گرفته و بر سر سکه بالایی شعار «لا اله الا الله، محمد رسول الله» و نام خلفای چهارگانه «ابوبکر، عمر، عثمان و علی» نقش می‌بسته است. اینک باید منتظر سکه‌های یکروی دیگری باشیم که به این مبحث